

Обговорення текстів Лесі Українки

Надія Колошук

[Про вірш Лесі Українки «Уривки з листа»]

Вірш-послання «Уривки з листа» (1897, Ялта) і весь цикл «Кримські відгуки» входять до другої Лесиної збірки «Думи і мрії» (Львів, 1899). На інтернетному сайті «Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки» вірш подається з посвятою, яка є в автографі: «Присвячується І. Стешенкові», – її вилучено в академічному 12-томному «Зібранні творів» [Т. 1. Київ, 1975. С. 157–158]. Зрозуміло, із тих самих ідеологічних міркувань, з яких препарувалася в цьому виданні ціла творчість письменниці: відбирати в українців їхню питому культурну й історичну пам'ять, нав'язати хрестоматійний образ «революціонерки та соціалістки» Лесі Українки. Приятель Михайла Кривинюка Іван Стешенко потрапив під цензурну заборону через той зловісний ярлик, яким радянські дослідники таврували свідому українську інтелігенцію навіть із найближчого оточення письменниці, – «буржуазний націоналіст». Тим часом посвята не лише дає змогу повніше уявити коло знайомств авторки, а й чимало пояснює у змісті вірша та підказує шлях до його прочитання. Отже, передусім з'ясуємо, хто був адресатом поетичного послання.

Коли читаєш про нього в наші дні [див.: 1; 4 тощо], може здаватися, що Леся Українка була провидицею і провістила своєму *товаришеві* долю не лише життєву, а й посмертну, хоча їхні стосунки не були тісними, і вона пішла з життя раніше за нього. Хто ж цей «І. М.»? – переважно такими ініціалами його згадано десятки разів у листах, уміщених у «Хронології життя і творчості» Лесі Українки, написаній її сестрою Ольгою Косач-Кривинюк [3].

Іван Матвійович Стешенко (1873-1918) – громадський і політичний діяч, педагог, літературознавець і письменник, перекладач. Міщанський син, випускник класичної Полтавської гімназії та Київського університету Св. Володимира (1896). Володів французькою, іспанською, італійською, латиною та кількома слов'янськими мовами, перекладав зарубіжну поезію; входив до молодіжного гуртка «Плеяда», який сформувався навколо молодих Косачів та Старицьких у кінці 1880-х. У студентські роки, захопившись марксизмом, І. Стешенко очолив радикальну групу

студентської громади. Зазнав переслідувань царського режиму, зокрема в 1897 році (коли написаний вірш «Уривки з листа», а через М. Кривинюка передавалися численні листовні привіти для «І. М.») був заарештований і відсидів п'ять місяців у Лук'янівській в'язниці, після чого позбавлений права викладати та висланий із Києва. У 1917 році став членом Центральної Ради, генеральним секретарем (а згодом міністром) відомства освіти, на цій посаді здійснював українізацію шкільництва. Убитий невідомими злочинцями 30 липня 1918 року в рідній Полтаві, на очах у сина-підлітка. Про його смерть є відгук у щоденнику Сергія Єфремова від 20 грудня 1923 року: «Дізнався од Костя Івановича [Товкача] страшні подробиці про вбивство Стешенка. Засудила його на смерть большевицька організація Зіньківського повіту; засуд виконав один з членів тієї організації. Звуть його – Башловка. Чому саме засуд упав на Стешенка – не зрозуміти» [цит. за українською Вікіпедією].

Іван Стешенко був чоловіком дитячої письменниці Оксани Стешенко (дочки Михайла Старицького), батьком бібліографа Ярослава Стешенка (котрий у 1939 році загинув на Колімі) та акторки й перекладачки Ірини Стешенко, котру знаємо як одну зі старших друзів у київському колі шістдесятників – Івана Світличного, Василя Стуса, Михайлини Коцюбинської та ін.

Прочитавши дещо про адресата, можна зрозуміти шанобливий та приятний тон, яким проїнятий увесь текст Лесі Українки, звернений до майже ровесника та соратника, і смисл вставної розповіді про квітку ломикамінь, яку вона, ніби ілюстрацію до власних кримських вражень, вміщує у лист. «Товаришу мій! Не здивуйте з лінивого вірша», – вже початкове звернення у першому рядку налаштовує на сприйняття саме як дружнього послання, а не як, умовно кажучи, «поетичного» жанру. Однак усе-таки вірш вимагав подальшого «гемблювання» (Лесине слівце щодо власного редагування художніх текстів!), і ця процедура його не оминула. У чистовому варіанті вірш був скорочений, а в початковому авторка присвятила ще 27 рядків розповіді про стан своєї ліричної героїні («Поки я дивлюся на море, гадаю, що й я така вільна...»), її мріям «похнуть по хвилях / Геть за далекий обрій, звідки сонечко сходить, / В новії незнані світа, / На іншю долю й недолю!». Вилучений фрагмент закінчується рядком: «Ні, ви не з тих, що живуть у тумані». І вже потім пропозиція: «Байку хіба розкажу, а "мораль" ви самі вже виводьте».

Квітка, про дивовижну появу якої йдеться («...на гострому, сірому камені блиснуло щось, наче племінь. / Квітка велика, хороша, свіжжі пелюстки розкрила, / І краплі роси самоцвітом блищали на дні»), в реальності виглядає досить скромно, хоча дійсно дивує своєю незвичайною вітальною силою. І все ж треба бути поетом-символістом, щоб побачити в скромній гірській рослині не просто здатність виживати в малопридатних для життя умовах, а волю Живого до перемоги над Камінним / Безживним / Смертоносним... Леся Українка побачила саме так і розказала свою *байку*, нібито не дбаючи про правильність вірша, хоча недбалість стосовно форми, як знаємо, не була їй притаманна [див.: 2].

Насправді вірш звучить заворожливою мелодією плескоту морських хвиль («...Могутньої хвилі, що такт одбива течії океану»): основою мінливого верлібрового ритму є трискладова стопа, де місце наголосу може бути то на другому складі, то на третьому, рідше й на першому, але, як правило, наголошене одне й те саме місце у межах рядка (хоча є поодинокі винятки – «зайві» наголоси). Тим самим рядки звучать розмірено й піднесено, але інтонація постійно міняється, набуваючи ознак природної розмовної мови: кількість складів у рядку – від 6-7 до 18-20, кількість іктів (акцентів) – від 2-3 до 6-7 відповідно. Зміна образного змісту позначається зміною інтонації й довжини рядка та місця наголосів у ньому, а також тісно пов'язана із синтаксисом: речення здебільшого довгі, синтагми розгортаються неквапно й розділені паузами в кінці рядків та іноді цезурами, ніби у звичайній листовній оповіді, де з адресатом діляться враженнями, принагідно розповівши *байку* про важку дорогу на узгір'я Ай-Петрі та про квітку на скелі.

Центральний у першій частині (рядки 1-24, тобто до вилученого фрагмента) образ – морський пейзаж – в остаточному варіанті майже наполовину коротший, ніж опис гірської дороги на сухе узгір'я у другій частині (рядки 25-59, після вилученого фрагмента, які містять *байку*). Обидва ці образи-пейзажі – живої морської стихії та *битого крутого шляху*, обіч якого життя стає все біднішим, аж урешті шлях угору викликає моторошне порівняння («...се наче дорога в Нірвану, / Країну всесильної смерті...»), – протиставлені як основа конфлікту, вираженого символічним образом квітки-ломикаменя. До символу авторка додає повчальний висновок зі своєї розповіді: «Квітку ту

вчені люди зовуть *Saxifraga*, / Нам, поетам, годиться назвати її ломикамінь / І шанувать її більше від пишного лавра».

Смисл моралі в розказаній товаришеві байці Леся Українка, очевидно, співвідносила з життєвими незгодами на шляху, куди її молодший сучасник щойно вступив на порозі своєї зрілості (тюремне ув'язнення після закінчення університету), тому з притаманною їй скромністю й вилучила фрагмент посередині, де йшлося про власні страждання й неволю («...Що я не на волі, а тільки ланцюг мені довгий / На час, на годину дала моя доля лукава...»): саме того року напередодні від'їзду до Ялти вона кілька місяців перебувала в «липких кайданах» (змушена лежати в ліжку) у період інтенсивного лікування в Києві, яке, зрештою, не дало очікуваного результату.

Залишалось сподіватися на власну вітальну силу («...не моя в тім заслуга *dass ich habe ein zähes Leben*» / нім. «що я живу́ча», – писатиме Леся пізніше Ользі Кобилянській [3, с. 526]), але в ній жила не так тілесна потуга, як сила її дивовижного духу. Символ «квітка ломикамінь» цілком правомірно став одним із провідних у читацькому сприйманні самої Лесі Українки як знакової постаті української культури, проте використовується дослідниками і як парафраз імені її адресата. Зрештою, ореол жертвовної і непереможної вітальної сили, який поетеса вклала в символ ломикаменя, можна віднести до нашої культури в цілому.

Література

1. Диба А. Стешенків ломикамінь через призму осягнень полтавця Григорія Титаренка [Електронний ресурс] // Рідний край. 2013. № 2 (29). С. 240–245. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Almpolt_2013_2_56.pdf (дата звернення: 05.12.2018).
2. Квітка К. На роковини смерті Лесі Українки // Спогади про Лесю Українку: вид. 2-е, доп. / упоряд., вступ. ст. та комент. А. І. Костенка. Київ: Дніпро, 1971. С. 219–247.
3. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості: репринт. вид. / вступ. ст. М. Г. Жулинського. Луцьк: вид-во «Волинська обласна друкарня», 2006. 928 с.
4. Титаренко Г. Іван Стешенко: квітка ломикамінь // Сільські вісті. 2009. 31 липня (№ 86). С. 5.
5. Українка Леся. Уривки з листа [Електронний ресурс] // Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки / М. І. Жарких (ідея, технологія, коментарі). URL: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Verses/DumyIMrii/KrymskiVidguky/UryvkyZLysta.html> (дата звернення: 05.12.2018).